

CERCETĂRI, ANALIZE ȘI PUNCTE DE VEDERE

GEOPOLITICA REȚELELOR ORGANICE PE AXA CARPAȚILOR: FAMILIILE NOBILIARE MARAMUREȘENE (2): PREMISA PENTRU DOCUMENTAREA EXISTENȚEI SCRIERILOR POLITICE MARAMUREȘENE (PENTRU UN CODEX POLITIC ROMÂNESC PRIMITIV)

Radu Baltasiu

Rezumat

În cele ce urmează, vom încerca o ipoteză-punte între Constantin Noica – „Cuvânt împreună despre rostirea românească”, Neagoe Basarab – „Învățăturile” sale către „fiul său Teodosie”, gestul voievozilor Băliță și Drag de a aronda Mănăstirea Peri direct Patriarhiei Constantinopolului la 1391 și datarea primei scrieri românești – Sbornicul de la Ieud (Maramureș), din preajma aceluiași an, între toate acestea și ideea că statul înseamnă rostire. Punere în rost. Iar rostirea ca punere în ordine a omului cu Dumnezeu (Logos) presupune doctrina politică care, la români, a luat forma Învățăturilor lui Neagoe Basarab, care constituie în sine un fenomen cultural. Faptul că Băliță și Drag au fost la Constantinopol, în timp ce în Maramureș apăreau primele scrieri în limba română (Sbornicul) privind punerea în ordine a omului în raport cu Dumnezeu, ne determină să ne întrebăm dacă nu cumva la curtea voievozilor și cneștilor din Maramureș nu trebuie să fi fost și primele însemnări doctrinare românești.

Cuvinte-cheie: Maramureș, Sbornic, rostire românească.

Abstract

In the following, we will try a bridge hypothesis between Constantin Noica, – „Cuvânt împreună despre rostirea românească”, Neagoe Basarab – „Învățăturile” sale către „fiul său Teodosie”, the gesture of the voivodes Băliță and Drag to direct the Monastery of Peri directly to the Patriarchy of Constantinople in 1391 and the date of the first Romanian writings (Sbornicul) in the course of the same year, among them the idea that the state means utterance. Ordering. And the utterance as ordering the man with God (Logos) presupposes the political doctrine which, for the Romanians, took the form of the Teachings of Neagoe Basarab, which in itself constitutes a cultural phenomenon. The fact that Băliță and Drag were in Constantinople while in Maramureș appeared the first writings in Romanian (Sbornicul) about the ordering of man in relation to God leads us to ask whether it is not at the court of the voivodes of Maramureș must have been the first Romanian doctrinal scribes.

Keywords: Maramureș, Sbornic, Romanian utterance.

Președintele Academiei Române, dl. Ioan-Aurel Pop, arăta că unele familii nobiliare românești sunt în bună măsură catolicizate după jumătatea sec. al XV-lea¹. Cu toate acestea, o ramură viguroasă a lor trebuie să se mențină ortodoxă, arondată centrului de la Peri, mănăstire² cu valențe coagulante vitale pentru limba română. Baliță și Drag, voievozi, se străduiesc și obțin de la Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol oblăduirea acesteia, care la 1391 este recunoscută stravropighie imperială bizantină, ieromonahul mănăstirii devenind reprezentant direct al Patriarhiei – exarh, peste tot N-V Transilvaniei³. Obținerea acestei recunoașteri este o victorie strategică însemnată, pentru că era îndreptată împotriva procesului de subordonare prin maghiarizare, la rândul ei prin catolicizare a cnezatelor românești maramureșene⁴. Mănăstirea are de trecut vremuri grele, în secolul al XVII-lea fiind devastată de calvini și ruinată, se pare definitiv, la începutul sec. al XVIII-lea de curuți, la 1703⁵. Înțelegem de aici că în Maramureș a existat o relație directă între cnejii români, Biserica Ortodoxă și Patriarhia de la Constantinopol, ce a durat peste 300 de ani și a supraviețuit presiunilor maghiare. În acest fel, Bizanțul face un salt peste expansiunea maghiară din Transilvania pentru a funcționa, chiar la apusul său, cu ajutorul voievozilor români, *dincolo de Tisa*: o enclavă bizantină chiar în Centrul Europei. Cu siguranță atlasul istoric al României trebuie revizuit.

Unde sunt organizate scrisul și credința, avem și administrație. Având ca centru de propagare mănăstirea ortodoxă Peri, suntem îndreptățiți să ne întrebăm dacă nu cumva Maramureșul medieval, în paralel cu transformarea cnejilor săi în „nobili” prin cele două instrumente insidioase de maghiarizare – *novo donatium* și *homo regius*, nu avea totuși și o altă filieră existențială, a rezistenței. Dacă este așa, suntem îndreptățiți să ne întrebăm dacă nu cumva expresia politică și de management direct a teritoriului asupra căruia voievozii români aveau autoritate nu a luat cumva forma *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*. Căci aici avem modelul îngemănării între politic, scris și credință, de tip ortodox. Iar această formulă înseamnă cu totul altceva decât modelul occidental, ca să nu mai vorbim de cel maghiar de imitație.

Lansăm ipoteza că Maramureșul este leagănul unui corpus de guvernare pentru că acolo unde avem scris, avem concepție despre stat și om, adică organizare de stat și metafizică. De altfel, primele scrieri românești sunt în Maramureș, cu mult

¹ Acad. Ioan Aurel Pop se referă explicit la familia lui Drag: „Urmașii lui Drag, stabiliți în comitatul Satu Mare și rămași probabil în afara conflictelor menționate, s-au bucurat pe mai departe de protecția regească și au cunoscut, după mijlocul secolului al XV-lea, când s-au și catolicizat, o nouă perioadă de ascensiune (devenind familia Drágffy)”, în Ioan-Aurel Pop, „Genealogii maramureșene medievale: exemplul familiei Gorzo (Gurză) de Ieud”, în: *Maramureș – vatră de istorie milenară: volum omagial: 15 ani de activitate a Societății Culturale Pro Maramureș*, 2011, p. 90.

² *Ibidem*.

³ Florian Dudaș, *Codicele Prologar slavon scris la mănăstirea Perii Maramureșului în 1599–1600, în timpul domniei lui Mihai Viteazul*, în *Revista Crisia*, 40/2010, pp. 209–218, disponibil la adresa de internet: <https://crisia.mtariicrisurilor.ro/pdf/2010/FDudas.pdf>

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 211.

înainte de *Scrisoarea lui Neacșu* de la Câmpul Lung de la 1521. Printre primele înscrisuri în limba română trebuie să fie cele din Maramureș, de pildă *Sbornicul/Codicele de la Ieud*:

„...bilingvă, slavonă și românească, și scrisă intercalat, cu scurte fragmente slavone, despărțite de traduceri românești prin puncte vizibile, avea și rolul de manual pentru învățarea limbii slavone și a traducerii în limba română”⁶.

Codicele sau *Sbornicul de la Ieud* este datat spre finalul sec. al XIV-lea, exact în perioada în care voievozii maramureșeni făceau efortul politic-geopolitic de a trece Mănăstirea Peri sub Imperiul Bizantin – Patriarhia de la Constantinopol:

„Cel mai simplu indiciu pentru datarea unei scrieri este acela de a vedea dacă nu cumva a făcut-o chiar cel care a scris-o. Or, în Legenda Duminicii apar două date: 6900 (1391–1392) și 6000 (491–492), scrise cu litere chirilice pentru cifre”⁷.

Sbornicul acesta apare cu circa o jumătate de secol înaintea „textelor rotacizante” găsite în Moldova și care provin, după Iorga⁸, din Maramureș, datate la începutul secolului al XV-lea. Ne referim la „Codicele voronețean”, „Psaltirea Scheiană”, „Psaltirea Voronețeană”, „Psaltirea Hurmuzaki” – probabil toate având ca epicentru mănăstirea Peri, despre care Nicolae Iorga afirmă că trebuie să fi fost traduse/ realizate aici⁹.

„Că aceasta a fost o adevărată instituție culturală de tip european. Că aceasta a fost Stavropighie a Patriarhiei Ecumenice încă de la sfârșitul sec. al XIV-lea, că aici a funcționat într-un sens mai extins al termenului, o școală teologică, că aici au existat cărturari care au avut capacitatea de a traduce din greaca veche în latină. Și că aici au fost receptate ideile religios-reformiste ale lui Jan Hus, ceea ce a condus la realizarea primelor traduceri în limba română, în deceniu al patrulea al sec. al XV-lea și la punerea bazelor limbii naționale”¹⁰.

⁶ Alexandru, Surdu, *A sufletului românesc cinstire*, București, Editura Renaissance, 2011, p. 30.

⁷ *Ibidem*, p. 22.

⁸ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, Editura Saeculum, 2007, p. 64, *apud* Nicolae Iuga, *Începuturile scrisului în limba română și statutul Mănăstirii Peri din Maramureș, sec. al XIV-lea*, publicat pe blogul lui Vasile Gogea la 5 octombrie 2011, disponibil la adresa de internet: <https://vasilegogea.wordpress.com/2011/10/05/inceputurile-scrisului-in-limba-romana-si-statutul-manastirii-peri-din-maramures-sec-al-xiv-lea/>

⁹ Nicolae Iuga, *op. cit.*: „Potrivit savantului Nicolae Iorga, originalele acestor cărți de slujbă, Apostolul și Psaltirea, au fost traduse la Mănăstirea Peri din Maramureș între anii 1434–1437, deci cu aproximativ un secol mai-nainte de copierea lor în mănăstiri din Moldova. Mai precis, Iorga susține că la Mănăstirea Peri din Maramureș au fost traduse între anii 1434–1437 două cărți de slujbă: un «Apostol» (Faptele Apostolilor din Noul Testament, intitulată în original «Lucrul apostolesc», și o serie de Epistole ale apostolilor) și o Psaltire. Acestea ar fi stat apoi la baza copiilor numite «texte maramureșene», realizate în mănăstiri din Moldova. Istoricul Iorga nu face referire directă la izvoarele pe care se bazează atunci când menționează cărțile traduse la Peri și datarea acestor traduceri, dar pe de altă parte nu au fost produse niciodată până în prezent nici un fel de dovezi contrarii, care să infirmе susținerile acestui savant. Dimpotrivă, cercetătorii care s-au ocupat de temă acceptă cvasiunanim și în mod tacit trei aserțiuni cu valoare științifică: (a) localizarea proto-textelor maramureșene la Mănăstirea Peri din Maramureș, (b) datarea lor, cu oarecari variațiuni privind anii, în prima jumătate a sec. al XV-lea și (c) realizarea traducerilor sub influență husită”.

¹⁰ Nicolae Iuga, *op. cit.*

Rostirea, arată Noica, *rostuiește*, pune în *ordine*, fiind factor metafizic și *politic*. Numai că la români, fiind parte a culturii țărănești, adică a oamenilor țării, rostirea este împletirea dintre acțiunea care organizează spațiul și voință, este și *politică*. Din acest punct de vedere va trebui să privim din altă perspectivă *primele scrieri românești* apărute în Maramureș și să ne întrebăm dacă nu cumva acestea sunt parte a unui complex cultural *organizator* mai mare, inclusiv doctrinar-politice.

Ipoteza noastră este justificată de faptul că *rostirea* la români înseamnă *punere în ordine* în raport cu Logosul, cu reperul, cuvânt divin.

„În al treilea rând, corespunzător celui din urmă sens al rostului, a rosti înseamnă a pune în ordine, a rândui, a aranja (înțelesuri pentru care există și forma a rostui), după cum înseamnă a stabili locul sau atributele cuiva; în fine, a face rost de ceva, a procura, a se îngriji de, a pregăti”¹¹.

Ordinea este a insului ca entitate sub Dumnezeu, prin neam. Or, tocmai acestea sunt coordonatele politicii: organizarea insului și a neamului în raport cu un reper asumat de o elită. Maramureșul ne-a dat primele scrieri românești bisericești, adică transcrieri ale *Logosului*. Cum era și firesc, pentru că scrisul presupune voință de organizare și capacitatea de apărare a organizării subsumate, acestea au apărut sub oblăduire politică, a cnejilor care aveau în grijă lăcașurile de la Ieud și Peri. Știm sigur că mănăstirea Peri s-a aflat sub grija voievozilor Băliță și Drag¹² în secolul XIV, trecând succesiv sub mai multe oblăduiri princiare, inclusiv moldovenești, inclusiv a primului făuritor al statului unitar – a lui Mihai Viteazul¹³.

Nu știm însă cum arătau îndemmurile scrise politice ale cnejilor români, dacă au reușit să scrie asemenea gânduri care presupuneau, totuși, o nouă sinteză, între Logos și rostul cetății. Este cert că aveau o convingere proprie despre organizarea sufletească pe care o proiectau asupra spațiului, altfel nu se explică drumul făcut de voievodul Drag la Constantinopol, pentru intrarea Mănăstirii Peri în ascultarea directă a Patriarhiei de aici. Este aici acel culoar neexplorat, al exprimării ortodoxe a rezistenței românești față de înaintarea maghiară. Până la urmă, arată acad. Aurel Pop, imperiul a prevalat, controlând în bună măsură elitele maramureșene. Totuși, rezistența trebuie să fi continuat, altfel nu se explică de ce imperialii austrieci au simțit nevoia să distrugă cu tunul sau să „ia în proprietate” averile mănăstirilor românești din zonă, târziu în secolul al XVIII-lea¹⁴. Arătam în altă lucrare¹⁵ că, atunci când a avut răgazul să capete formulă doctrinară, concepția românească, voievodală, a avut coordonate:

¹¹ Constantin Noica, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 28.

¹² Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 210.

¹³ *Ibidem*, p. 211.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Radu Baltasiu, *Momente morale în tehnicile de guvernare: Neagoe Basarab și Woodrow Wilson. Machiavelli și Richelieu – precursorii paradigmei realiste*, ms. 2009.

– finalitatea guvernării este poporul *prin* intermediul lui Dumnezeu, printr-o tehnică pe care Sf. Ioan Scărarul o numea „smerita cugetare”¹⁶ – rara abilitate de a te ruga permanent:

„De aceea, dacă veți da întotdeauna laudă lui Dumnezeu și veți împlini voia lui cu curăție și smerenie și priveghiu și rugăciune, și dacă veți fi milostivi, în adevăr veți fi miluiți, precum spune în sfânta evanghelie: «Fericiți cei milostivi, că aceia vor fi miluiți!»...”¹⁷.

– domnitorul trebuie, înainte de toate, să aibă „sufletul întreg”

– să posede capacitatea nealterată de relaționare cu supușii săi. Avem aici imperativul moral al guvernării, de la care trebuie să pornească actul politic:

„Ascultați, de unde ați fost chemați, de la răspântie, cei ce sunteți șchiopi și vătămați la suflet, ceea ce este mult mai rău decât vătămarea trupului!”¹⁸.

– domnul trebuie să aibă abilități de cunoaștere psihosociologică. Smerita cugetare nu înseamnă să fii carte deschisă, pentru că fără sentimentul ierarhiei (Pareto) nu poate exista niciun construct instituțional. Aici este un punct de inflexiune al lui Neagoe Basarab cu Machiavelli, numai că, dacă „Principele” occidental se folosește de curteni și, în general, de guvernare și de popor, voievodul păstrează distanțele cuvenite. Domnul trebuie să poată citi mințile slugilor fără ca acestea să o poată citi pe a sa, după cum la luptă trebuie să aleagă cea mai bună cale pentru a-l înfrânge pe inamic. De altfel raționalitatea de care vorbește Neagoe Basarab este raționalitatea cu credință – pe care acesta o numește „minte curată”, în evidentă contradicție evidentă cu „minte interesată” a lui „scopul scuză mijloacele” – Machiavelli¹⁹.

„...[C]el ce va fi domn trebuie să aibă multă minte, ca să cunoască mintea domnului mintea slugilor sale, iar nu să cunoască mintea slugilor mintea domnului. Căci, dacă văd slugile multă minte la domn, atunci ele îi slujesc pe dreptate și-i fac multă cinste, iar dacă îl află slab de minte, atunci ele îl țin domn numai cu numele”²⁰.

¹⁶ Sf. Ioan Scărarul în *Filocalia*, vol. IX, *Scara*, p. 300: „Însușirea cea dintâi și cea mai aleasă a acestei bune și vrednice de laudă treimi este primirea cu cea mai mare bucurie a necinstirii... A doua însușire e pierderea a toată iuțimea și cumpătarea ce se arată în potolirea ei. Iar a treia treaptă prea frumoasă a ei este neîncrederea credincioasă în bunătățile agonisite și dorința neîncetată după învățătură”, iar Dumitru Stăniloae, în nota 322 de la p. 167 a aceleiași lucrări, arată: „Smerita cugetare este rugăciunea neconținută cu lacrimi și cu durere. Căci aceasta chemând pe Dumnezeu pururi în ajutor, nu lasă pe om să se încreadă nebunește în puterea și înțelepciunea sa, nici să se înalțe față de alții. Căci acestea sunt boli cumplite ale patimii mândriei”.

¹⁷ Sf. Ioan Scărarul, *op. cit.*, p. 299.

¹⁸ *Ibidem*, p. 243.

¹⁹ Niccolo Machiavelli, *Principele*, Editura Mondero, București, 1998, p. 65: „Prin urmare, faptele tuturor oamenilor și mai ales ale principilor, pentru care nu există un alt criteriu de judecată, trebuie privite numai din punctul de vedere al rezultatului lor. Principele să-și propună, deci să învingă în luptă și să-și păstreze statul, iar mijloacele lui vor fi oricând socotite onorabile și fiecare le va lăuda.”

²⁰ Neagoe Basarab, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ediție facsimilată după unicul manuscris păstrat. Transcriere, traducere în limba română și studiu introductiv de prof. dr. G. Mihăilă, cu o prefață de Dan Zamfirescu, București, Editura Roza Vânturilor, 1996, p. 343.

„De aceea și eu, frații mei, după cum am înțeles, așa v-am și dat învățătură: să nu dați niciodată cinstea voastră slugilor voastre, pentru că dacă-ți vei da cinstea lor, tu la ce mai ești bun? Sau cine te va mai băga în seamă, ca să vină la tine, dacă vei împlini voia boierilor tăi, iar celor ce-ți vor sluji, tu nu le vei face dreptate? Căci, dacă ai fi avut minte înțeleaptă ca să-ți cunoști boierii, [că [- n.edit.]] tu i-ai pus în cinste și cu un singur cuvânt le-ai spus să fie în boierie, acum îți va fi mai ușor să zici să iasă afară din boierie și din cinste”²¹.

„Căci cel ce are minte curată, care este temelia tuturor celor bune, nu caută numai spre curăție și post și înfrânare, și spre rugăciune și smerenie, sau să-și îndrepte gândurile sale în multe părți, ci lasă toate acestea și se ridică sus cu mintea și se îmbracă în dragostea Domnului, ca în zale, și acela nu se îngrijește nici de împărăție, nici de domnie, nici de patriarhie, nici de mitropolie, nici de călugărie, și nici de vreun alt lucru pământesc, de care ne îngrijim noi, ci numai să iubească din tot sufletul pe Domnul”²².

De altfel, Neagoe Basarab teoretizează principiile managementului politic inteligent, creștin, pentru care politica este rostuirea în raport cu adevărul. Celălalt, care a prevalat, deși pare mai pragmatic, nu face decât să amâne de la o generație de lideri la alta decontul manipulării realității, al contradicției dintre faptă și adevăr. Adevărul înseamnă servirea poporului: inima bună, milostenie, competență, plata la timp etc. Eficiența politică nu este un scop în sine. Fiind dedicată poporului pentru că este subordonată credinței, eficiența nu sacrifică „mijloacele” în raport cu „scopurile”. Cheia managementului politic inteligent, în paralel cu capacitatea de a te știi arăta celor ce te slujesc, este milostenia. Milostenia și smerenia sunt factorii corectori care fac posibilă guvernarea în termeni cu adevărat democratici pentru că nu presupun agenda ascunsă, așa cum se întâmplă în cazul politicii după principiul „scopul scuză mijloacele”. Pentru că nu puterea este finalitatea guvernării din moment ce dai socoteală în fața lui Dumnezeu. Finalitatea guvernării devin țara și pacea socială:

„Iar dacă îți va rămâne din venitul oștirii, acel venit nu este agonisit de tine, ci l-ai luat de la țara ta și de la oamenii săraci ai tăi, pe care i-a dat Dumnezeu sub mâna ta. De aceea iarăși socotește și orânduiește țara ta, încât să faci ca și aceia să aibă dreptate și liniște și pace în zilele tale”²³.

Ne dăm seama că, astfel, cnezii Maramureșului trebuiau să se afle pe o linie disjunctivă cu aceea a coroanei maghiare și din perspectiva modului în care se raportau la putere. Dincolo de clivajul etnic inerent, manifestat ca presiune a maghiarizării și a confiscării pământurilor, componenta ortodoxă a guvernării românești trimeea la o manieră de *înțelegere a spațiului cu totul diferită* față de cea maghiară, de imitație occidentală, aflată în siajul paradigmei lui Machiavelli. Despre toate acestea discută, de altfel, Nicolae Iorga, în *Hotare și spații naționale*, când face diferența dintre puterea voievodală românească și imperiul de substituție al regalității maghiare.

„Roma papală continua conștiința că lumea trebuie făcută creștină și cu de-a sila și că lucrul acesta trebuie îndeplinit printr-un stat în fruntea căruia să steie o dinastie binecuvântată și, cu sabia aceasta blagoslovită, dinastia aceasta să meargă până unde poate ajunge.

Și atunci s-a creat regatul apostolic al Ungariei, care nu este nici teritorial, nici național. ...

²¹ Neagoe Basarab, *op. cit.*, p. 341.

²² Neagoe Basarab, *op. cit.*, pp. 263–265.

²³ *Ibidem*, p. 335.

Și atunci, regii Ungariei, sau din vechea dinastie arpadiană, sau din noua dinastie, angevină, de Anjou, regii aceștia au trebuit neapărat să cucerească.

Nu aveau voie să se oprească în loc. Un stat pacific condus de dânsii, mărginindu-se în anumite hotare, aceasta era o imposibilitate, fiindcă nu era în ideea generatoare, nu era în programul de la început, nu era în misiunea care le fusese încredințată²⁴.

Vedem cum *rostirea-rostuirea* românească presupune alt fel de stat și alt fel de geopolitică decât cea maghiară. Situația este mai mult decât „un accent românesc” al modului de a face politică. Dacă cnejii Maramureșului s-au ghidat după logica politică pusă pe hârtie mai târziu de Neagoe Basarab, atunci am avea încă o dovadă că lumea românească ar fi putut fi *originea unei alte ordini europene și a altei modernități*, în care adevărul este unul, iar politica este cu adevărat *pentru popor*. Iată cum caracterizează Eminescu doctrina „victorioasă” în raport cu adevărul și lumea:

„Cabala demagogiei și a despotismului e teoria succesului. Mundus vult decepti ergo depiatur [„Lumea vrea să fie păcălită, să o păcălim”]. Dascălul de căpetenie al școlii este Machiavelli. Morală, adevăr, demnitate, justiție sunt numai mijloace, scopul e succesul personal și de familie a principelui sau a demagogului reversibil. Emblema zgriptorul cu două capete, adecă cu două fețe.

Duplicitate. Om cu două fețe. Dublă morală. Dublă cumpănă. Dublă dreptate. Dascălul acestei școli este Machiavelli, emblema-vulturul cu două capete și omul cu două fețe²⁵.

Concluzii

Apreciem că se impune reconsiderarea documentelor bisericesti care au ca punct de referință Maramureșul medieval și lecturarea lor și din perspectiva tehnicilor de organizare politică a spațiului. În definitiv, așa cum arată personalități culturale majore, de la Iorga la Noica, scrisul reprezintă un atribut de organizare politică a spațiului, pe care Maramureșul l-a avut vreme de câteva sute de ani de la infiltrarea maghiară în Voievodat. Scrisul bisericesc, corelat cu inițiativa politică de organizare a spațiului pe suport bisericesc, ne trimit către ideea noiciană de *organizare a spațiului în virtutea rostirii lui, a capacității de a rosti ca rostuire*. Inițiativele cnejilor români au fost documentate până acum ca rostire. Nu ne rămâne decât să identificăm și dovezile doctrinare politice, fațeta cealaltă a rostirii credinței.

Referințe

- Basarab, Neagoe, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ediție facsimilată după unicul manuscris păstrat. Transcriere, traducere în limba română și studiu introductiv de prof. dr. G. Mihăilă, cu o prefață de Dan Zamfirescu, București, Editura Roza Vânturilor, 1996.
Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1997.

²⁴ Nicolae Iorga, *Hotare și spații naționale. Afirmarea vitalității românești*, Vălenii de Munte, 1938, p. 151.

²⁵ Mihai Eminescu, *Opere*, vol. XV, p. 353, ms. 2261.

- Dudaș, Florian, *Codicele Prologar slavon scris la mănăstirea Perii Maramureșului în 1599–1600, în timpul domniei lui Mihai Viteazul*, în *Revista Crisia*, 40/2010, pp. 209–218, disponibil la adresa de internet: <https://crisia.mtariicrisurilor.ro/pdf/2010/FDudas.pdf>
- Eminescu, Mihai, *Opere*, vol. XV, Editura Academiei Române, 1993.
- Filipașcu, Alexandru, *Enciclopedia familiilor nobile maramureșene de origine română, The Encyclopedia of noble families of a Romanian origin in Maramures County*, ed. a II-a, adăugită și îngrijită de Ion și Livia Piso, trad. Ligia Tomoiagă, București, Editura Eikon, 2015.
- Iorga, N., *Hotare și spații naționale. Afirmarea vitalității românești*, Vălenii de Munte, 1938.
- Iuga, Nicolae, *Începuturile scrisului în limba română și statutul Mănăstirii Peri din Maramureș, sec. al XIV-lea*, publicat pe blogul lui Vasile Gogea la 5 octombrie 2011, disponibil la adresa de internet: <https://vasilegogea.wordpress.com/2011/10/05/inceputurile-scrisului-in-limba-romana-si-statutul-manastirii-peri-din-maramures-sec-al-xiv-lea/>
- LeGates, Richard T.; Stout, Frederic (editori), *The City Reader*, New York, Routledge, 1997.
- Machiavelli, Niccolo, *Principele*, București, Editura Mondero, 1998.
- Noica, Constantin, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, București, Editura Humanitas, 1996.
- Pop, Aurel, „Genealogii maramureșene medievale: exemplul familiei Gorzo (Gurză) de Ieud” în *Maramureș – vatră de istorie milenară: volum omagial: 15 ani de activitate a Societății Culturale Pro Maramureș*, p. 85–101, 2011.
- Surdu, Alexandru, *A sufletului românesc cinstire*, București, Editura Renaissance, 2011.
- Ungheanu, Mihai, studiu introductiv la N. Iorga, *Hotare și spații naționale. Afirmarea vitalității românești*, postfața de Sever Ardelean, Galați, Editura Porto Franco, 1996 [1938].